

Szabad Nép

1954 DEC 25

Ha egyszer megindulnak az évek: az ember nemcsak derekában, szívében is érzi az időt.

Nekem a december tíz esztendeje már mindig az a december is. Megyek a zuglói utcákban, megyek a filmgyár felé, amelynek udvarán most épül az 1944-es Egyetem tér: a fölvételek közben majd lerombolják a kulissza-házakat, ahogy lerombolták egykor az igaziakat. Megyek a zuglói utcákban: tíz éve decemberben is jártam erre, a Gyarmat utcában, Róna utcában. Költözködni segített valakinek; ő húzta a kocsit, én toltam, s közben kétfelé pislogtunk: barát jön-e vagy ellenség? Mert akkor már csak ez a kettő maradt a világból. Megyek, most is borús az ég, a szürke még szürkébbel szennyre; most sincs hó, este most is kőd gurul le a vasúti töltésen: úgy járok benne, botorkálva, tapogatózva, mintha álmodnék, nem látva, csak sejtve és füelve, ebben a tejszínű párában.

★

Azt kérted tőlem, legkedvesebb barátom, írjam meg neked, milyen volt az a tíz évvel ezelőtti karácsony, hiszen te nem voltál akkor Budapesten, «igazán az egyszerűen... s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok» — ahogy régen P. mester vagyis Anonymus írta meg az ő legkedvesebb barátjának és iskolatársának, amit tudott vagy kiutatott a magyarok történetéről.

Hol is kezdjem? Legjobb, ha a közepén: a második világháború ötödik évében jártunk. A harc akkor már hónapok óta magyar területen folyt. November végén Tolbuhin marsall 3. ukrán frontjának csapatai Mohácsnál átkeltek a Dunán és Pécsét, Kaposvárt elfoglalva, észak felé fordultak. December közepén aztán Malinovszkij 2. ukrán frontjának seregei is hidat vertek a folyón, a fővárostól északra, Vácnál. Látható volt: az oroszok be akarják keríteni Budapestet. Tudta ezt a német hadvezetés is. Friesner német tábornok, minden erejét harcra vetve, 12 hadosztályt vont össze a város körül. Budapest bekerítését azonban nem akadályozhatta meg. A harapófogó december 24-én, a délutáni órákban, Esztergomnál összecsuksodott.

Budapestet nyáron és ősszel több pusztító légítámadás érte, de a város ezen a napon még állt és élt. Az utcákon jártak a villamosok; a vendéglők, kávéházak, eszpresszók kora délutáni nyitva voltak. Kapni lehetett: csillagzórót, noteszt, 1945-ös naptárt, üvegárukat, kékét, hangszert, könyvet. A pékek egy személynek 15 deka kenyeret szolgáltattak ki. Még égett a villany, folyt a víz a csapokból, pisilákkolt a gáz. Szürke, száraz, hideg volt az idő, a parkokba ázott taroló medencék vize befagyott; a gyerekek kavicsot, téglát dobta a jégre. A betonulakkal teliszórt, kő- és drótkadályokkal eltorlaszolt utcákon elkésett karácsonyi vásárlók, katonák és német vagy nyilaskeresztes autók. A hídfőknél, fontosabb kereszteződé-

seknél tábori csendőrök álltak. A város közepén deszkákkal zártak le néhány utcát: itt volt a gettó. A Duna fölött sirályok, az égen repülőgépek.

Budapest körül akkor már hetek óta rengett a föld: dolgozott a szovjet tüzérsg. Ezt is meg lehet szokni; az emberek oda se figyeltek rá, nem hallották. Vagy legalább is a fülükkel nem — mert beljebb, az idegekben szünet nélkül érezték, akkor is, ha az ágyúzás egy-egy órára elcsitult. Ez a feszültség ott volt minden mozdulatukban, szavukban, még a nevetésükben is: kiben a várakozás nyomott izgalma, kiben a félelem. A falakon behívó parancs, az utcán katonaszökevények, nyilasok. És képes plakátok, vad zölddel, kárminnal, feketével: egy örült néger bombázó, nyilaskeresztesek, hörögkeresztesek.

A fasiszta újságok karácsonykor még megjelentek. Az ember olvassa ezeket a hírlapokat és elámul: a halálraítél kivégzése előtt öt perccel azt kiabálja, hogy sose érezte ilyen jól magát. Gera József, a Nyilaskeresztes Párt — Hungarista Mozgalom pártépítésének vezetője beszámol az elmúlt két hónap munkájáról. Székesfehérvártól északkeletre visszavertük a bolsevista támadásokat. Aztán karácsonyi cikkek, tárcák a szeretet ünneperől. Az *Összetartás* háborús pillanatképet közöl az állatkertből, az egyesült *Függetlenség-Estí Ujság* azt veti föl, lehetne-e a hoidba rádiózni, továbbá, hogy egy német tudós szerint Shakespeare drámáit lord Rutland írta, akiről följegyezték, hogy Páduában megismerkedett bizonyos Rosenkrantz és Guildenstern nevű dánokkal. Kis hivatalos közlemény: leszállítják a lóhúsfejadagokat. A *Nemzetőr* vastag betűkkel címfejlben közli vitéz Herszényi ezredes fölöttébb időszerű nyilatkozatát: «*Rövidesen visszatérünk a történelmi határokhoz!*» A Rudasparkban lévő ivóforrások december 24-én 13 óráig állnak a közönség rendelkezésére. A németek új csodafegyverekkel kísérleteznek: «... az atomenergia felszabadításával néhány milligramm anyag energiájával városokat és vidékeket lehetne elpusztítani!...» — sőhajt föl a ciklirő.

A Ferencváros—Újpest mérkőzést 25-re, hétfőre tűzték ki. Különösen élénk a színházi rovat. «*Maklárny Márta, a fiatal színésznő mentette meg a Pestre menekült szegedi együttessel pénteki előadását. A műsoron lévő Bubus egyik nő főszerepét alakító Nagy Csilla hirtelen megbetegedése miatt lemondta az előadást, és a fiatal naiva újszólván próba nélkül ugrott be szerepébe, amelyet oly kitűnően alakított, hogy a közönség többször is függöny elé hívta.*» A Nemzeti Színház az ünnepekben az *Annuska* előadására készül, a Vígyszínház a *Portugália* császárát tűzte műsorra, az Opera a *Jancsi és Juliskát* meg a *Babautündért*.

Ezekre az előadásokra már nem került sor. Karácsony estéjét egy ismerős családnál töltöttem; ültünk a szobában, beszélgettünk; a fenýőfa az ablak előtt állt, körötte két kiskifú. A gyerekek egyszerre felkiáltottak és

sírva hozzánk futottak, az ablak betört, a karácsonyfa ledőlt a légnyomástól. A szovjet tüzérsg küldte ezt az üzenetet: Budapestet bekerítette a Vörös Hadsereg. A család sietve a pincébe menekült, s vele költözött az egész nagy bérház, vele egész Budapest. A város héthetes ostroma elkezdődött.

Maradtak hiteles dokumentumok a szívek akkori történetéről is. Az írók például, akik a gyúrún belül rekedtek, többnyire a pincében is írtak: ha mást nem, naplót. Ezeknek egy része fennmaradt, így Nagy Lajos naplója is — mint mindig, ezúttal is ő a legpontosabb, legmegbízhatóbb. «*Agyúzással kezdtek — írja karácsony estéjéről. — Az ágyúzással nem törődünk, nagyjából veszélytelenek tartottuk. Tovább is fenn aludtunk a lakásunkban. Eleinte a gránátok északról érkeztek, a nyugat-kelet irányú utcák déli oldalán lévő házakra vágódtak. A mi szobánk ablakai északra nyílnak, lakásunk másodikemeleti, az előttünk lévő ház kétemeletes, helyzetünk tehát nem volt veszélytelen. A feleségem nem félt, én azonban drukkoltam. Ki-ki-pislogtam az ablakon, nem jön-e már az a gránát... Egyszer csak elkezdődött az ágyúzás délről is. Nyugtalanra váltam. Igyekeztem rábeszélni a feleségemet, hogy költözzünk le mi is a pincébe, mások már ott laknak. Ő hallani sem akart erről. Azt hajtogatta, hogy nem bírja el a pincét, megbetegszik ott, ő meghal a pincében. És sirni kezdett. Nem tudtam, mit tegyek. Nélküle nem akartam lemenni én sem...» És később: «*Tegnap a Nagymező utcában láttam egy galamb hulláját. Ez megint valami külön kép, különös hatásal. A pusztulás általánosságát kellett éreznem. A galamb is. Minden élőlény. Senki és semmi nem menekült a gyúrúból. Foglyok vagyunk, ha nem is halálra, de megtizedelésre ítélve...»**

Néhány háztömbbel arrább, a Baross utcában Darvas József jegyeztet. «*Karácsony estéje van, s a búvóhelyiül szolgáló idegen lakásban szorongva hallgatjuk a becsapódó aknák és ágyúlövedékek csattanását... Egészen nyugodtan ülnék, ha nem lenne itt mellettem ez a két ártatlan csöppsg. Ott játszanak a padlón a karácsony napot játékokkal, s egy-egy nagyobb csattanásnál megrebbeenne néznek rám; én vagyok számukra az oltalom és legfőbb biztonság. Hisznek és bíznak bennem: valahogy úgy érzik, ha én itt vagyok mellettük, nem érheti őket semmi baj. S mert ezt látom sugározni ártatlan tekintetükből, egyszerre olyan nehéz lesz a szívem a felelősségtől, hogy majdnem kiszakad a mellemből... Egyszerre csak jön valaki, egy ismerős hozza a hírt, hogy az oroszok be-*

KARINTHY FERENC:

Karácsonyi krónika

kerítették Budapestet!... Valami egészen mámorító érzés vesz rajtam erőt. Az eszem tudja, hogy ezzel nincs vége semminek, sőt, most kezdődik csak igazán a neheze... Tegnap a szomszéd házba vágott be egy akna: az egyik lakásban meghalt az egész család... Lehet, hogy ma éjjel vagy holnap itt nálunk... Nem tudom végiggondolni a gondolatot: nem a védekező ösztön, hanem az öröm hessegeti el mellettem. Nagy-nagy biztonság ömlik el bennem...»

A Horánszky utcában Fenyő Miksa, a Nyugat egykori szerkesztője írja naplóját. «...Mi az, amit a jövőben adni tudok? Semmi. A régi világból, melynek útjait én, Szindbád a hajós — valamennyire kitapasztaltam, kőkövön nem maradt; az újból nem ismerem semmit — mások sem, de hol bennem az ifjúság, melynek segítségével renetegének nekivághatnék. Tehát? Nem tudom. Ha vagyonszember volnék, Rómába vonulnék vissza és eljártogatnék a könyvtérrel: egy új olaszországi Baedeker olyan józtesú emberek számára, kik azt kívánják, hogy én kalauzoljam végig őket Itálián. Őt esztendeig eljártaszának ezzel, s azután semmi, ülnék a Palatinuson és elnéznék Róma fölött, Európa fölött, az egész emberiség fölött...»

★

És azok, akik nem írtak? Az emlékezet lusta is, csalfa is — meg aztán én is tíz esztendővel fiatalabb voltam, kevesebb embert ismertem, kevesebbet tudtam a világról. De azért egyre s mára emlékszem.

Voltak, akik hittek még a csodafegyverben, fölmentő csapatokban és más effélékben. A német maszlag talán sehol sem ivódott olyan mélyre az agyvelőkben, mint éppen itt, sehol sem hittek el olyan hajmeresztő ostobaságokat, mint a körülvárt Budapestben. Elhitték, hogy a páncéloköllel meg lehet állítani a szovjet tankokat, elhitték az oxigénelvonó bombát, elhitték, hogy az oroszok éppen a világtörténelem legnagyobb vereségét szenvedik el, és Budapest lesz a Vörös Hadsereg Sztálingradja. Elhitték, hogy Hitler maga érkezett a Várba a hadműveletek irányítására, és hogy a németek saját akaratukból, stratégiai megfontolásból vonultak vissza a Kaukázustól idáig. Azt is elhitték, hogy a végső győzelem sose volt még ilyen közel. Egy diplomás ember, aki nem is volt nyilas, papírral-ceruzával magyarázta meg, milyen példátlan hadisiker, hogy az oroszokat Budapestnél sikerült végre kelepcebe csalni.

Sokan azonban csak félték. Félték a bombázástól, belövéstől, éhenhalástól, tarkólovástól, betegségtől, nyomortól, nyilasoktól, házparancsnokoktól, szomszédoktól, besúgóktól;

féltették a hozzátartozóikat, barátait, könyveiket, bútorait; a házukat, Budapestet, Magyarországot — félték a németektől, mert ismerték őket, és félték az oroszoktól, mert nem ismerték őket. Emlékszem egy leányra: a pincében, falrengésben mindig csak azt sóhajtozta: — Mikor történik már valami szép, valami jó!?

És vártak, mindenki várt valamit. Elsősorban persze azt, hogy mikor lesz már vége? De nemcsak ezt. A tartós halálfélelem szomszédságában képtelen, irreális, a körülményekhez semmiképpen sem illő, régen elásott reménysegek is fölbredtek az emberekben. Egy ismerősöm, aki húsz évig ült ugyanannál a minisztériumi íróasztalnál, titkon megváltotta nekem, hogy «*utána*» ujságíró szeretne lenni. Egy háromgyerekes apa az óvóhelyen leitta magát, kiabált: el fog válni a feleségtől és mást vesz el, mert ez az asszony sosem szeretete őt. Egy bajszos, szemüveges férfi tervezet dolgozott ki a pincében a magyarországi tehergépkocsi-fuvarozás átszervezésére. Egy bujkáló rövidáru-kiskereskedő szabadalmaztatni akarta a találmányát, hogy a cigarettáról ne essék le a hamu. Egy karpaszományos őrmester megmutatta nekem két versét, és bírulta azon faggatott: van-e szerintem tehetsége a költészet-re?

No, de illenek beszélni azokról is, akiknek nem volt nagy ujság a lóhús meg a vékonyan szelt kenyér, de tán a pincék nyirkossága, zsúfoltsága sem; hiszen nemcsak a külvárosokban, beljebb is laktak ilyenek, és nem kevesen. Ott voltak ők Budapest majdnem minden házában, nem is kellett messzire költözniük, amikor a bombák elől az óvóhelyre bújtak, többnyire úgysí lent laktak, a földszinten, alagsorban vagy még mélyebben. Egyik éjszaka légószolgálatra osztottak be a háznesterlakás konyhájában; szikár, őszülő, kucsmás bácsi volt a társam, botjával a konyha kövére rajzolgattott; a cipőpasztás dobozban pisiláló kanóc fényénél beszélgetéssel ütöttük agyon azt a két órát, éjjeli egytől háromig. Hogy került odáig a szó abban a gyanakvó világban. már nem is tudom: van az úgy néha, hogy két ember közt, aki sose látta meg egymást, egyszerre valami erős bizodalom szövődik. Éhes is voltam, fáradat is voltam, keserűségem is volt elég okom: csak kiszakadt belőlem, hogy mi van itt, mi lesz itt, hisz ez a világvége. Az csak rajzolgotott a botjával, nono, a világvége még odább van, fiatalember, dünyögött a hideg, árnyékos konyhában, hanem hát ennek a világnak, ennek csakugyan vége lesz... És ez az öreg géplakatos, ez az öreg tizenkilences (mert az

volt, ezt is elmesélte) olyan egyszerűen tudta kimondani a maga egyszerű igazságot, hogy ma is, tíz év múltán is a fülemben van a hangja; hogy hát ágyúzzanak csak, géppuskázzanak, robbantsanak, hiába itt már minden. Mert aki szegény, úgysí vár itt már mást, fiatalember, úgysí mind csak az oroszt várja.

★

Dehát azok, akik se nyilasok nem voltak akkor, se kommunisták? Azok mit vártak?

En is ezek közé tartoztam, már ami az akkori — fölöttébb éretlen és nem kevésbé zúrzavaros — politikai nézeteimet illeti. Emlékszem, a pincében mindig egy verset szavaltam magamnak: «*Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálíg, Vagy ez a mi hitünk valóságra válik. Új lángok, új hítek, új kohók, új semmi, Vagy vagytok vagy ismét semmi ködbe mentek...*» — tovább már nem tudtam, mert nem volt Ady-kötetem... És eposzt akartam írni Budapest ostromáról, a Zalán futása modorában, legalább tízezer hexaméterben, de csak egy fél sor készült el: «*Tolbuhin és a kemény Malinovszkij...*»

Hogy a jövőnd, hogy Magyarország? Nagyon kishitűek voltunk ott a sötétben, magunkban se bíztunk. Amikor az ostrom végén feljötttem a pincéből s az Erzsébet-híd roncs tornya alól először néztem végig a Dunasoron: nem volt gondolatom, csak sirtam a rakpart tépett korlátjának dőlve... És sírva szabadtam vissza, mert a németek Budáról tüzelni kezdtek: egy akna hullott a zajló folyóba, fehér vízszlopot löve a magasba. En itt éltam mindig, ez a város volt szülőföldem, gyermekkorom, ifjúságom — mindez most Budapest nevével együtt csak multidőben volt mondható. Még az optimisták szerint is legalább tizenöt-húsz év, amíg fölépítik — ha ugyan egyáltalán elkezdzenek.

Kishitűek voltunk, hiszen nem tudtuk még, hogy Magyarországon most már csak szocialista átalakulás jöhet. En magam is csupán egyet hittem bizonyosan: meg kell büntetni, örökre el kell söpörni azokat, akik Hitlerhez kapcsolták az országot és okai voltak Budapest veszedelmének. És csak lassan, fokozatosan eszmélve ismertem föl, hogy ez az árulás nem Szálásival kezdődött és nem Sztójával, de még csak Imrédyvel vagy Gombóssal vagy akár Bethlennel sem, hanem még előbb: hogy ez az árulás ott volt mélyen és régóta a magyar társadalom szerkezetében, azzal egybeszerkesztve — 1944 csak a mondat végén a fölkiáltójel. Nagy nyomasztás volt, de végig kellett nyomozni, hogy e történelmi gatzett igazi bűnösei előkerüljenek. A gyökereikig kellett leásni — de *ilyen mélyre* már csak azok tudtak lehatolni, akik azt tűzték ki célul, hogy most már minden árulást, minden igaztalanságot, minden kizsákmányolást megszüntetnek. Tíz éve, 1944 karácsonyan ezt még sokan nem értették.

... Mi lesz velünk, mi lesz velünk? Kődben botorkáltunk, mintha álmod-

nánk, rosszat, szorongót; egy város volt rajtunk a félelem, s ha egy üveg bor került valahonnan, hát ittunk, mohón, habzsolva, a dugóval se bajlódunk, odavertük a palack nyakát... És még a vágyainkban is részegek voltunk: hányszor azt hittük, ha egyszer mégis fölbredünk, akkor már minden csupa meleg napfény lesz, bokánkig sem ér föl a szél, örökös a földön a tavasz. Mi baj is jöhetne ránk, ha ezt át tudtuk élni... Ugy emlékszem: korgó gyomromat az ostrom heteiben azzal altattam el, hogy ha nekem az eljövendő életben minden napra volna húsz deka szalonnám és fél kiló kenyérem, tulajdonképpen nem is kérnék már semmi többet a világtól... *

Mi lesz velünk, mi lesz a világgal? — mennyi mindent össze nem gondoltunk 1944 karácsonyan! No és azokkal, akik mindezt ránköntötték, mi lesz hát a hős német szövetségesekkel? Még apámnak volt egy javaslata: hogy Hitlert ketrecbe kell zárni és körülhordozni az országokban, cirkszaban mutogatni, s ha összgyűlt a közönség: no Adolf, halljuk, kiabálj! De apám meghalt még a háború kitörése előtt, s 1944-re ez a javaslat már nevetségesen humánusnak tűnhetett. Addigra a német náci letartótlak és legyilkolták a fél világot, és még a halálukban is gondjuk volt rá, hogy mindenütt halált osszanak. Ezek vitték vágóhídra százezerszám a magyar katonákat, árulással ezek szállták meg országunkat és hurcolták jól épített, modernül felszerelt gázkamrákba mindazokat, akik valamely okból nem tetszettek nekik. Ezek ették föl a kenyeret, gyümölcsöt, ásták ki a földből a szenet, ércet, fűrészelték szét az erdőt, mérgezték meg a kutakat, hajtották el a csordákat, nyájakat, méneseket, kondákat, tolták ki a vasúti kocsikat; ezek vágták le az autókerekről a gumit, aztán a pusztá abroncsot is elvitték. Nem igaz, hogy zadisták voltak, arra nem értek volna rá: gépesített gyilkosok voltak. Nagyüzem volt nekik a halál, futószalagon gyártották: úgy irányították ide vagy oda egy-két millió embert, megsemmisítő táborba vagy a biztos pusztulást jelentő frontszakszba, mint egy jó szállítmány gömbvasat vagy meleg alsónadrágot — még el is könyvelték, kettősen könyvelték el. Körültekintő gyilkosok voltak: ha kivégeztek valakit, előbb mindig megásatták vele a sírt. Ők találták fel a tarkólovást. Ők robbantották fel előbb a Margithíd pesti ágát, aztán — mert németek voltak, precízek voltak — a budai ágát, aztán szép sorban, előre kidolgozott tervük szerint mind a város többi hídját, aztán mind az országát. Aztán a halakat is kibombantották a Dunából. Ezek védték nekünk olyan önzetlen kitartással Budapestet, hogy végül kőkövön nem maradt ebből a városból.

Nem, azt aztán senki se gondolta volna 1944 karácsonyan, hogy ezek nek, hogy *ezeknek* valaha újra fegyvert adjanak,